

# KƏND TƏSƏRRÜFATINDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN ZƏRURİLİYİ

R.Ə.BAYRAMƏLİYEV, aspirant  
AzETKTİ və Tİ

Sahibkarlıq fəaliyyəti müasir dövrdə iqtisadi inkişafın başlıca hərəkəgverici qüvvəsi olub, azad rəqabət, iqtisadi müstəqillik və mülkiyyət münasibətləri ilə bilavasitə bağlıdır. Müasir şəraitdə sahibkarlıq fəaliyyəti geniş ərazi və sahə idarəetmə sistemində də əhəmiyyətli şəkildə nüfuz etmiş, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kordinasiyalı korporativ idarəetmə sisteminin idarəetmə obyektini rolunu oynayır. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi kəndin sosial inkişafında, məhsul istehsalının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində başlıca vasitə hesab edilir. Aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində məhsul istehsalının 99,8%-i azad bölmənin payına düşür. Lakin bütün bunlara baxmayaraq hazırki şəraitdə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə bağlı dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri yetərli hesab etmək olmaz.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinə yardım göstərilməsilə bağlı çoxsaylı tədbirlər həyata keçirilməlidir. Lakin həmin tədbirlər kənd təsərrüfatına şamil edilməməlidir. Aqrar əmtəə istehsalçıları geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün start kapitalına malik olmadan təsərrüfat fəaliyyətini əksər hallarda rentabelli qura bilmirlər. Bundan əlavə emal müəssisələrinin, xidmət təşkilatlarının kənd təsərrüfatı üzərində iqtisadi təzyiqləri də yetərli dərəcədə yüksəkdir. Məhsulun maya dəyəri əksər hallarda qiymətin səviyyəsini üstələdiyindən istehsalçı mənfəət əldə etmək imkanına malik olmamışdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi yerli əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat-maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması zərurətindən irəli gəlir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi iqtisadi artım və rəqabət qabiliyyətli təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşmasına, aqrar əmtəə istehsalçılarının və bütövlükdə kənd əhalisinin gəlirlərinin artırılmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına xidmət edir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi əsas etibarilə mikro, makro və regional sektorları əhatə edir. Dövlət himayəsinin mikroaspektləri kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılmasına, istehsalın təşkili və ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəldilməsinə, məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Dövlət himayəsinin makro aspektləri ölkənin strateji maraqlarının qorunmasına, daxili bazarın yerli istehsal hesabına doldurulmasına, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, daxili bazarın xarici rəqabətin əlverişsiz təzahürlərindən qorunmasına, istehsalın stimullaşdırılmasına xidmət edir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsinin zəifləməsi də əslində məhz bu makroiqtisadi məqsəddən irəli gəlir.

Dövlət himayəsinin regional aspektləri regionların sosial inkişafına nail olunması, regionlar və ölkənin mərkəzi şəhərləri arasında paritet sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin yaranması ilə bilavasitə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı barədə Dövlət Proqramı" məhz bu prinsipin reallaşmasına xidmət edir. (1)

Məlum olduğu kimi sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi risklərə bağlı olduğundan, onun davamlılığı və iqtisadi cəhətdən səmərəli təşkili məhz bazarda konyunktur dəyişmələrindən və tələbatın dəyişmə tezliyindən, eləcə də xarici əmtəə istehsalçılarının daxili bazarlara ekspansiyasından bilavasitə asılıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi daxili bazarda qiymət sabitliyinin qorunub saxlanmasına, bazarda qıtlığın qarşısının alınmasına xidmət edir. Keçid dövründə sahibkarlıq fəaliyyətinə qayğı göstərilməsi milli iqtisadiyyatın dayanıqlığını yüksəldir. Səmərəli sahibkarlıq fəaliyyəti dayanıqlı iqtisadiyyat, dayanıqlı iqtisadiyyat isə tam mənasə ilə qüdrətli dövlət deməkdir. Beləliklə sahibkarlıq qurumlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yüksək mənfəətlə yekunlaşması son nəticədə dövlətin iqtisadi qüdrətini şərtləndirən başlıca faktor sayılmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi aqrar əmtəə istehsalçılarının səmərəli fəaliyyətini stimullaşdırmaqla yanaşı eyni zamanda daxili bazarda yerli əmtəə təklifinin genişlənməsinə gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə ölkənin ərzaq müstəqilliyini şərtləndirir.

Məlum olduğu kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül və inkişafı mülküliyi və əmlakın özəlləşdirilməsilə bilavasitə bağlıdır. Bu baxımdan respublikada sahibkarlığın inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən özəlləşdirmə proqramları qəbul edilmişdir. Dövlət mülkiyyətinin, əmlakın, torpağın özəlləşdirilməsi, mülkiyyət üzərində müxtəlif mülkiyyət münasibətlərinə əsaslanan təsərrüfatçılıq formalarının yaradılması sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının maddi əsasını təşkil etmişdir. Bu baxımdan respublikamızda 1995-1998 və 2000-2003-cü illərdə qəbul edilmiş Dövlət Proqramı sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün normativ-hüquqi baza funksiyasını yerinə yetirmişdir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı "Aqrar islahatların əsasları haqqında", "Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında", "Torpaq islahatı haqqında", "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunları ilə tənzimlənir.

Sahibkarlığın dinamikası, onun dəyişmə meyli, strukturu, milli iqtisadiyyatın inkişafında, dövlət büdcə-



sinin formalaşmasında, valyuta ehtiyatlarının artımında əhəmiyyətli maddi baza rolunu oynayır. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluq probleminin həlli də sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsindən son dərəcə asılıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti, özəl bölmədə məhsul istehsalı, kənd əhalisinin əslində yeganə məşğuliyyət mənbəyidir. Kənddə alternativ məşğulluq mənbələri inkişaf etdirilməmişdir. Kənd əhalisinin yeganə məşğulluğunu və gəlir mənbəyini kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və məhsul satışından əldə edilən gəlirlər təşkil edir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi kompleks tədbirlər sistemi ilə reallaşdırıldığından, eləcə də ölkənin maraqlarının qorunmasına xidmət etdiyindən bu zaman müəyyən amilləri ön plana çəkmək zəruridir. Belə ki, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi ilk növbədə məhsul istehsalının artırılmasına, əhalinin ərzaq, sənayenin isə kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatının ödənilməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, kənddə işsizlik probleminin aradan qaldırılmasına, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların gəlirlərinin artırılmasına, yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınmasına istiqamətlənir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi müvvəfəqiyyət meyarı fikrimizcə aqrar sahənin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin davamlı olaraq azaldılması ənənəsinin qarşısını almaqdan, iqtisadi artımı təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Fikrimizcə dövlət himayəsi ilk növbədə kənd təsərrüfatında sahibkarlığın qarşılaşdığı və son dərəcə həlli vacib problemlərin həllinə yönəldilməlidir. Məlum olduğu kimi sahibkarlıq qurumları maddi-texniki resursların çatışmamazlığı ilə daha çox qarşılaşırlar. Doğrudur Azərbaycan Respublikası Prezidenti fərmanı ilə yaradılmış aqrolizinq təşkilatları bu problemin həllinə kömək baxımından dövlət mühüm addımı sayıla bilər. Lakin yerlərdə işin təşkilinin qənaətbəxş olmaması nəticəsində bu fəaliyyət gözlənilən nəticəni verməmişdir.

Aqrar əmtəə istehsalçıları, sahikarlıq qurumları geniş təkrar itehsalı həyata keçirmək üçün kapital resurslarına olan tələbatını ödəyə bilmirlər. Dövlət himayəsi kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarını güzəştli şərtlərlə uzun müddətli kreditləşməsinə istiqamətlənməli, bu sahədə sahibkarlara əlverişli təşkilatı, iqtisadi şərait yaradılmalıdır. Məhz bu yolla ümumi ixracın strukturunda aqrar ixracın xüsusi çəkisini yüksəlmək, kənd təsərrüfatı məhsullarının itehsalının rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək mümkündür.

Dövlət himayəsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də aqrar sahədə kompleks məqsədli proqramların həyata keçirilməsidir. Məlum olduğu kimi hələ sovetlər birliyində kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə torpaqların meliorasiyası, irriqasiyası, torpaqların münbitliyinin yüksəlməsi ilə bağlı ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilirdi.

Bu isə kənd təsərrüfatı bitkilərinin faktiki məhsuldarlığı ilə torpaqların potensial məhsuldarlığı arasında

fərqin minimuma endirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərirdi. Hazırda bu istiqamətdə tədbirlər sisteminin yetərli dərəcədə həyata keçirilməməsi bütünlüdə aqrar sahənin inkişafına öz mənfi təsirini göstərməkdədir. Belə ki, əsas növ kənd təsərrüfatı məhsulları, taxıl, pambıq, tütün, məhsulları üzrə faktiki məhsuldarlıqla torpağın potensial məhsuldarlığı arasında 3-4, bəzən də 5 dəfəyə qədər fərq vardır. Bu isə son nəticədə kənd təsərrüfatında hər hektar məhsul yığımının məhsuldarlıq səviyyəsinin aşağı olmasına, istehsalın artırılmasında daha çox ekstensiv amillərə üstünlük verilməsinə səbəb olur.

Bu isə son nəticədə kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağı olmasına gətirib çıxarmaqla, daxili ərzaq bazarının mövcud durumuna da öz mənfi təsirini göstərmişdir. Məlum olduğu kimi kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi yalnız mikro aspekti, itehsal prosesini deyil, eləcə də makro səviyyədə bazar problemlərinin aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilməlidir. Belə ki, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən sahikarlıq qurumları istehsal etdikləri məhsulların reallaşdırılmasında problemlərlə üzləşdirlər. Kənd təsərrüfatında sahibkarların üzləşdikləri problemlər əslində daxili bazarda qiymət artımını stimullaşdırır. Doğrudur bazarda qiymət artımını ilk baxışda elə təsurat yaradır ki, artan qiymət və qazanılan gəlir bilavasitə istehsalçının büdcəsinə daxil olur.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu gün istehsalçının əslində mərkəzi bazarlara daxil olmağa maddi imkanı, nəqliyyat vasitəsi yoxdur. Əslində heç istehsalçının bazarda mövcud olan möhtəkirlər təbəqəsi heç bazarın həndəvərinə də buraxmır. Beləliklə daxili bazarda yüksək qiymət səviyyəsi nə istehsalçının, nə də istehlakçının marağına xidmət etmir. Bu prosesdən yalnız bazarı inhisarına götürən qurumlar mənfəət əldə edirlər. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq qurumlarına dövlət himayəsi məhz mövcud bazar probleminin də aradan qaldırılmasına istiqamətlənmişdir. (2)

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət himayəsi xidmət və bazar infrastrukturalarının inkişaf etdirilməsindən də bilavasitə asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının istehsal xarakterli xidmətlərə, yaxud konkret əmtəə və xidmət növlərinə olan tələbi ödənilmir. Bu isə maddi cəhətdən imkanı aşağı olan aqrar sahibkarların fəaliyyətinin genişləndirilməsini məhdudlaşdırır, sahibkarlığın ərazi və sahə quruluşunda destruktiv təzahürlər yaradır. Səmərəli iqtisadi struktur kimi sahibkarlıq qurumları yerli resurslara əsaslanan və yerli tələbatı ödəyən sahələrin inkişafına xidmət etmir.

Beləliklə dövlət kənd təsərrüfatında sahibkarlıq qurumlarının inkişafını stimullaşdırmaqla əslində yerli istehsalın səviyyəsinin yüksəlməsinə, istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsinə əlverişli şərait yaradılmasına xidmət edir. Bu zaman emal müəssisələrinin fəaliyyəti də kənd təsərrüfatında sahibkarlıq qurumlarının maraqlarının qorunmasına istiqamətlənməlidir.



Bu məqsədlə sahibkarlığa dövlət himayəsinin mühüm istiqaməti kimi sahibkarlığın özünün konkret idarəetmə obyektinə və fəaliyyət dairəsi kimi funksional vəzifələrinin icrasına yardım göstərmək, ictimai əmək bölgüsündə, ümumi daxili məhsulda kənd təsərrüfatı istehsalının rolunu yüksəltmək və təsərrüfat fəaliyyətini səmərəli təşkil etmək üçün lazım olan mexanizmləri formalaşdırmaq lazımdır. Bu baxımdan sahibkarlığın inkişafı, dövlətin aqrar sahədə həyata keçirdiyi makroiqtisadi tənzimləmə tədbirlərinin səmərəliliyindən, aqrar sahədə

dövlət himayəçilik siyasətindən xeyli asılıdır.

Sahibkarlığın iqtisadi inkişafda rolunu tənzimləmək üçün onun qanunvericilik bazasının yaradılması, sahibkarlığın stimullaşdırılması üçün maliyyə, vergi dövlət sifarişləri və yaxud uzunmüddətli kredit və kapital qoyuluşlarının səmərəli təşkili və idarə olunması hazırda xüsusi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi ölkə iqtisadiyyatının start məqsədləri və onun təhlükəsizliyi makrosəviyyədə reallaşdırılır.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Niftullayev V.M. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. Bakı, 1996-cı il, 360 s. 2. Hüseynov Ə.Ə. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı. Bakı, 1997-ci il, 167 s.

## AQRAR SAHƏNİN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA BAZAR İNFRASTRUKTURUNUN ROLU

E.S. ABDULƏZİZOV, aspirant  
Az ETKTİ və Tİ

Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafına nail olunması müasir dövrün ən aktual problemlərindən biridir. Dayanıqlı inkişafa çoxsaylı amillər təsir göstərir. Həmin amillərdən biri də aqrar bazar infrastrukturunun formalaşdırılmasıdır. Aqrar bazar infrastrukturunun tərkibində kənd təsərrüfatı məhsullarının topdan və pərakəndə satış məsələləri önəmli rol oynayır.

Kənd təsərrüfatının kompleks inkişafının və bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının səmərəli fəaliyyət mexanizminin təmin edilməsində mühüm rol oynayan amillərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansatış və pərakəndə satış ticarət bazarlarının formalaşdırılmasıdır. Məlum olduğu kimi ticarət - məhsulların istehlakçılara çatdırılmasına qədərki mərhələdir. Araşdırmalar göstərir ki, respublika müstəqillik əldə etdikdən sonra başqa sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də müsbət irəliləyişlər olmuşdur. İstər topdansatış və istərsə də pərakəndə satış ticarət bazarının maddi və texniki bazası tədricən formalaşdırılmağa başlamışdır. Hazırda Respublikamızda yeni müasir tələblər səviyyəsində ticarət şəbəkələri fəaliyyət göstərir. Hazırda əhaliyə satılan ərzaq məhsullarının ümumi həcmi, çeşidləri artırılmış və ticarət coğrafiyası genişlənməyə başlamışdır.

Əhalinin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ilin bütün fəsillərdə mütəmaddi olaraq ödənilməsinə şərait yaradılmışdır. Sovetlər birliyində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının çox hissəsinin çatışmamazlıqları müşahidə olunmuşdur. Həmin dövrdə ticarət şəbəkələri ancaq iri şəhərlərdə cəmləşdirildiyindən kənd əhalisi üçün həmin məhsulların alınmasında çətinliklər müşahidə edilirdi. Artıq bu problem öz həllini demək olar ki, tapmışdır. Ərzaq ticarəti obyektləri əhalinin yaşayış məntəqələrinə yaxınlaşdırılmış xidmət işləri müasirləşdirilmişdir. Əvvəllər ancaq ərzaq ticarəti

şəbəkələri birinci olaraq rayon mərkəzlərində və iri kolxoz bazarlarında yerləşdirildiyindən əhali ərzaq məhsullarının alışı, istehsalçıların isə məhsul satışında çətinliklərlə üzləşirdi. Artıq bu problem öz həllini tapmaq üzrədir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansatış və pərakəndə satış ticarət bazarlarının yaradılması aqrar bazar infrastrukturunun inkişafında da əhəmiyyətli rolə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bazar infrastrukturunu müasir avadanlıqlarla təchiz edilir, məhsulların çeşidlərə ayrılması, qablaşdırılması prosesləri mexanikləşdirilir, əmtələrin qısa müddətdə bazara göndərilməsi üçün xüsusi təyinatlı nəqliyyat istifadə olunur, məhsulların qısa və uzun müddətli saxlanaraq keyfiyyətinin əvvəlki səviyyədə saxlanılmasına zəmanət verən soyuducular quraşdırılır, məhsulların yüklənməsi, boşaldılması və digər bu kimi canlı əmək tutumlu işlərin mexanikləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması işləri həyata keçirilir. Əmtəə istehsalçılarına məhsulların ölkə daxili və bazarlara maneəsiz çıxarılması və satışını təşkil edilməsi üçün lazım olan imkan və şərait yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda aparılan islahatlarla əlaqədar əldə edilən müsbət nəticələrlə yanaşı respublikanın bütün regionlarında kənd təsərrüfatında əmtəə və xidmətlər bazarının, o cümlədən topdansatış və istərsə də pərakəndə satış bazarının formalaşdırılmasında və inkişaf etdirilməsində çoxsaylı çatışmamazlıqlar mövcuddur. İlk növbədə əmtəə və xidmətlər bazarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayan satış mağazalarının və bazarlarının sayının az olması, mövcud alıcıların isə primitiv olaraq dövrün tələblərinə cavab verməməsi əksər mağaza və avadanlıqlarının mənəvi və fiziki cəhətdən aşaraq sıradan çıxması və müasir tələblərə cavab verməməsi, bu sahədə kadrların və mütəxəssislərin çatışmamazlığı, xid-